

تولید پایگاه‌های اطلاعاتی در ایران پس از انقلاب اسلامی ایران

■ فردین کولانیان^۱

عضو هیئت علمی مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی

چکیده

در این مقاله با اشاره به تعاریف پایگاه‌های اطلاعاتی و سایر ویژگی‌های آن، مروری گذرا بر تاریخچه پایگاه‌های اطلاعاتی در جهان می‌شود. با توجه به هدف اصلی این پژوهش که مشخص کردن وضع تولید پایگاه‌های اطلاعاتی در ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی است، به تاریخچه تولید پایگاه‌های اطلاعاتی در ایران اشاره می‌شود. همچنین این مقاله اشاره می‌کند که تولید پایگاه‌های اطلاعاتی در ایران، مانند کشورهای غربی و اروپایی، از تولید انواع کتاب‌شناسی‌ها و فهرستگان‌ها آغاز می‌شود و نقش اصلی را در تولید پایگاه‌های اطلاعاتی در ایران مراکز و نهادهای دولتی و نیمه‌دولتی و مراکز دانشگاهی/حرفه‌ای ایفا می‌کنند و بخش خصوصی در ایران برخلاف کشورهای پیشرفته، نقش چندانی در این زمینه ندارد. در بخشی از این مقاله فهرست نمونه‌ای از انواع پایگاه‌های اطلاعاتی ایرانی ارائه می‌شود. مقاله علاوه بر اشاره به ضرورت‌های تولید پایگاه‌های اطلاعاتی، به مشکلات تولید این منابع در ایران نظیر وجود نهادهای موازی در تصمیم‌گیری و اجرای پروژه‌های تولید پایگاه‌های اطلاعاتی، کمبود نیروی حرفه‌ای و کارآموده، و عدم رعایت استانداردهای علمی پذیرفته‌شده در تولید این منابع اشاره می‌کند. حمایت از حضور بخش خصوصی در تولید و تجارت پایگاه‌های اطلاعاتی در ایران مورد تأکید این مقاله است.

کلیدواژه‌ها: اطلاعات، پایگاه اطلاعاتی، بانک اطلاعاتی، انقلاب اسلامی، پایگاه‌های اطلاعاتی ایرانی، پایگاه‌های اطلاعاتی فارسی.

مقدمه

براساس تعریف واژه‌نامه انجمن کتابداران آمریکا^۲ اطلاعات عبارت است از تمام ایده‌ها، واقعیت‌ها و کارهای خلاقانه ذهن که به صورت رسمی یا غیررسمی و به هر حالتی ثبت، منتشر یا توزیع شده است (کریم‌زادگان، ۱۳۸۵).

دو واژه بانک اطلاعات و پایگاه اطلاعات در برخی از متون تخصصی کتابداری به صورت مترادف به کار رفته و در برخی از متون میان آنها تفاوت قائل شده‌اند. اصطلاح‌نامه اطلاع‌رسانی و کتابداری انجمن اطلاع‌رسانی آمریکا^۳ از کاربران خواسته است به جای اصطلاح بانک اطلاعاتی، اصطلاح پایگاه اطلاعاتی را به کار برند. در دایرةالمعارف بین‌المللی اطلاع‌رسانی و کتابداری^۴ دو مدخل جداگانه تحت

امروزه تولید پایگاه‌های اطلاعاتی مجهز به ابزارها و توانمندی‌های فنی اطلاعرسانی و روزآمدسازی پیوسته این پایگاه‌ها امری ضروری و عادی تلقی می‌شود

دانش و فناوری نوین
و پیشرفته در صنعت
اطلاعرسانی، به‌ویژه
در چند دهه اخیر، باعث
به‌کارگیری ابزارها
و روش‌های جدید
سازماندهی و اشاعه
اطلاعات شده است

ماشین‌خوان تبدیل شد)، معمولاً بر روی سی. دی. رام یا به‌صورت درون‌خطی از طریق اینترنت و با استفاده از نرم‌افزار کاوش انحصاری^۸ فراهم می‌کند (فرهنگ توصیفی، ۱۳۸۷). یکی از کامل‌ترین دسته‌بندی‌های پایگاه‌های اطلاعاتی این منابع را به هفت دسته پایگاه‌های اطلاعاتی کتاب‌شناختی^۹، تمام‌متن^{۱۰}، تصاویر^{۱۱}، ارجاعی^{۱۲}، عددی و آماری^{۱۳}، توصیفی^{۱۴}، و پایگاه‌های اطلاعاتی راهنماها^{۱۵} و سایر منابع مرجع تقسیم می‌کند. این نوع منابع دارای اجزائی همچون سخت‌افزار، نرم‌افزار، داده و درنهایت کاربران، به‌عنوان مخاطبان آن، می‌باشد (اسحاق‌زاده و قانع، ۱۳۸۱، ص ۵۶۱ - ۵۶۳).

ضرورت تولید و بهره‌گیری از پایگاه‌های اطلاعاتی

دانش و فناوری نوین و پیشرفته در صنعت اطلاعرسانی، به‌ویژه در چند دهه اخیر، باعث به‌کارگیری ابزارها و روش‌های جدید سازماندهی و اشاعه اطلاعات شده است. از سوی دیگر افزایش و رشد روزافزون حجم انتشارات دشواری‌های زیادی در زمینه سازماندهی و بازیابی اطلاعات مرتبط ایجاد کرده است. با عنایت به این مشکل و با توجه به رشد و فراگیری ایفای نقش فناوری‌های نوین اطلاعاتی در ابعاد گوناگون زندگی در عصر حاضر، تولیدکنندگان اطلاعات یعنی ناشران و نهادهای گردآورنده و اشاعه‌کننده اطلاعات، یعنی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاعرسانی، در همکاری نزدیک با هم طی چند دهه موفق به ایجاد ابزارها و شیوه‌های نوینی در گردآوری و اشاعه اطلاعات شدند. پایگاه‌های اطلاعاتی از زمره نتایج و ثمرات این تلاش‌ها می‌باشد.

عناوین پایگاه اطلاعاتی و بانک اطلاعاتی پیش‌بینی شده است. این دایرةالمعارف پایگاه اطلاعاتی را اینگونه تعریف کرده است: به‌طور کلی، به هر مجموعه نظام‌مند از اطلاعات در هر قالبی که باشد، حتی به‌صورت چاپی، می‌توان پایگاه اطلاعاتی اطلاق کرد. در تعریف بانک اطلاعاتی نیز چنین آمده است: «این اصطلاح معمولاً مترادف پایگاه اطلاعاتی به‌کار می‌رود، اما در برخی موارد از اصطلاح بانک اطلاعاتی به‌منظور مشخص کردن ... داده‌های عددی استفاده می‌شود». با مقایسه این دو تعریف می‌توان دریافت که تنها تفاوت میان این دو واژه، داده و اطلاعات، آن است که در پایگاه اطلاعاتی هر نوع اطلاعات شامل داده‌های عددی را می‌توان ذخیره و بازیابی کرد، اما بانک‌های اطلاعاتی فقط حاوی داده‌های عددی هستند (کوشا، ۱۳۸۱، ص ۵۵۹).

در مجموع می‌توان گفت که بانک اطلاعاتی، پایگاه داده، یا پایگاه اطلاعاتی فایل بزرگی از اطلاعات رقومی شده (ارجاعات کتاب‌نگاشتی، چکیده‌نامه‌ها، اسناد متن کامل، مدخل‌های فهرست راهنما، تصاویر، آمار، ...) مرتبط با موضوع یا حوزه خاص هستند که به‌طور منظم روزآمد می‌شوند و از رکوردهایی با قالب یکسان تشکیل می‌گردند که برای سهولت و سرعت در کاوش و بازیابی، سازماندهی شده‌اند و با کمک نرم‌افزار سامانه مدیریت بانک اطلاعاتی^۵ ساماندهی می‌شوند. محتوا از سوی تولیدکننده پایگاه اطلاعاتی^۶ تولید می‌شود که معمولاً یک نگارش چاپی منتشر می‌کند و آن (محتوا) را به یک کارگزار پایگاه داده^۷ کرایه می‌دهد و این کارگزار، دسترسی الکترونیکی به داده‌ها را (پس از آنکه به‌شکل

در ایران معاصر می‌توان سابقه تولید پایگاه‌های اطلاعاتی را به تولید کتاب‌شناسی‌ها نسبت داد، کما اینکه شکل‌گیری پایگاه‌های اطلاعاتی در سطح جهان نیز با تولید کتاب‌شناسی‌ها آغاز شده است

امروزه تولید پایگاه‌های اطلاعاتی مجهز به ابزارها و توانمندی‌های فنی اطلاع‌رسانی و روزآمدسازی پیوسته^{۱۶} این پایگاه‌ها امری ضروری و عادی تلقی می‌شود. حضور پایگاه‌های اطلاعاتی علمی تجاری و پایگاه‌های اطلاعاتی غیرتجاری توانمند در عرصه تحقیق و توسعه به‌عنوان وجه جدایی‌ناپذیر دنیای امروز مطرح است. مزایایی همچون سرعت، سهولت و دقت در دسترسی به اطلاعات، مدیریت بهینه زمان در کاوش و بازیابی اطلاعات، ارتباط زنجیره‌ای بین پایگاه‌های اطلاعات متعدد و در نتیجه دسترسی به اطلاعات مرتبط هرچه بیشتر در پایگاه‌های اطلاعاتی، دسترسی سریع به اطلاعات روزآمد قبل از انتشار چاپی منابع اطلاعاتی، امکانات آگاهی‌رسانی جاری پرتوان پایگاه‌های اطلاعاتی، و امکان ورود به زنجیره شبکه جهانی تولید اطلاعات از طریق پایگاه‌های بزرگ استنادی^{۱۷} چنان فضایی ایجاد کرده است که در اهمیت و لزوم تولید و اشتراک و بهره‌مندی از پایگاه‌های اطلاعاتی و توجیه مدیران جهت اختصاص ردیف بودجه سالانه برای تولید و اشتراک اینگونه پایگاه‌ها تردیدی باقی نمی‌گذارد.

تاریخچه تولید پایگاه‌های اطلاعاتی پیوسته در جهان و ایران

رشد روزافزون تولید منابع علمی و توسعه فناوری‌های ذخیره و بازیابی رایانه‌ای اطلاعات انگیزه اصلی توسعه نظام‌های بازیابی اطلاعات رایانه‌ای بعد از جنگ جهانی دوم بوده است. در اواخر دهه ۱۹۶۰ و اوایل دهه ۱۹۷۰ ایجاد نظام یکپارچه مدیریت اطلاعات، به‌عنوان هدفی واحد، مطرح شد. پایگاه‌های اطلاعاتی با این هدف به‌وجود آمد که بتواند امکان ترکیب پرونده‌های جدا از هم، ایجاد ارتباط، مدیریت، و استفاده مشترک از داده‌ها را فراهم سازد. در نتیجه، رشد اطلاعات تا حدودی مدیریت شد، صحت و یکپارچگی اطلاعات ذخیره‌شده نیز تا حدی تأمین شد و امکان دسترسی مستقیم به اطلاعات و بازیابی آن، به‌کمک چند کلید و گزارش‌گیری ساده نیز فراهم گردید. در دهه ۱۹۷۰، به‌سبب تراکم اطلاعات ذخیره‌شده و ضرورت بازیابی اطلاعات موردنیاز، یکپارچگی اطلاعات و به‌حداقل رساندن تکرار آن در پایگاه‌های اطلاعاتی اهمیت بیشتری یافت و موجب شد که در تهیه برنامه‌های کاربردی، روش‌های کارآمدتری نسبت به ذخیره و بازیابی اطلاعات ابداع شود و پایگاه‌های اطلاعاتی امروزی شکل گیرد. این پایگاه‌ها دسترسی چندجانبه به اطلاعات، کنترل

اطلاعات، سازماندهی مجدد، ارتباط میان عناصر اطلاعاتی، امنیت اطلاعات، تهیه گزارش‌های پیچیده، و تهیه برنامه‌های کاربردی مستقل از داده را امکان‌پذیر ساخت. از دهه ۱۹۸۰، با توسعه دانش در زمینه‌های نظام‌های خبره^{۱۸} و هوش مصنوعی^{۱۹} در نظام ذخیره و بازیابی اطلاعات تحولی به‌وجود آمد. پایگاه‌های اطلاعاتی با استفاده از منطق صوری، نظام خبره، هوش مصنوعی، و زبان طبیعی امکان استنتاج منطقی از داده‌ها را به کاربران می‌دهند؛ و بدین ترتیب، فناوری نوین سبب ایجاد پایگاه‌های دانش شده است.

در ایران نیز از سال ۱۳۶۲، تلاش‌هایی به‌منظور ایجاد پایگاه‌های اطلاعاتی خودکار آغاز شد. اما به‌نتیجه رسیدن این فعالیت‌ها تا اواخر دهه شصت به درازا کشید. پایگاه‌های اطلاعاتی ایران در حال حاضر به‌طور عمده حاصل تلاش‌ها و کوشش‌هایی است که از سال ۱۳۶۸ آغاز شده و تاکنون ادامه دارد (اسحاق‌زاده و قانع، ۱۳۸۱، ص ۵۶۱).

مراکز تولیدکننده پایگاه‌های اطلاعاتی در ایران پس از انقلاب

دسته‌بندی تولیدکنندگان پایگاه‌های اطلاعاتی در سطح جهان به شرح زیر است:

الف) مراکز و نهادهای دولتی؛

ب) سازمان‌های دانشگاهی / حرفه‌ای؛

ج) مؤسسات و مراکز خصوصی.

اما در ایران بخش خصوصی نقش چندانی در تولید پایگاه‌های اطلاعاتی ندارد و تولیدکنندگان پایگاه‌های اطلاعاتی محدود به دو دست؛ زیر می‌شود:

الف) مراکز و نهادهای دولتی و نیمه‌دولتی؛

ب) نهادها و مراکز دانشگاهی / حرفه‌ای.

در ایران معاصر می‌توان سابقه تولید پایگاه‌های اطلاعاتی را به تولید کتاب‌شناسی‌ها نسبت داد، کما اینکه شکل‌گیری پایگاه‌های اطلاعاتی در سطح جهان نیز با تولید کتاب‌شناسی‌ها آغاز شده است. در این راستا پس از تلاش‌های انفرادی افرادی نظیر ایرج افشار و جمعی از همفکرانش در سال ۱۳۳۳ و نشر اثری به نام کتاب‌های ایران با نگاه به آثار چاپی فارسی جاری که در نهایت به همت ایشان با تداوم چاپ سالانه این اثر در سال ۱۳۴۱ به کتاب‌شناسی ملی تبدیل شد، و کتاب فهرست کتاب‌های چاپی فارسی از آغاز تا آخر ۱۳۴۵ اثر خانبابا مشار، با نگاهی گذشته‌نگر، می‌توان تداوم این فرآیند را به نهضت تولید کتاب‌شناسی‌های تخصصی

در قالب پایان‌نامه‌های دانشجویی دانشجویان کتابداری در دهه‌های چهل و پنجاه و سپس چاپ آنها از سوی مراکز نظیر مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران منتسب دانست (شعبانی، ۱۳۸۵، ص ۵۷-۶۱). همچنین فهرست‌ها و به‌ویژه

پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی در ایران پس از انقلاب اسلامی

در این بخش به تولیدکنندگان اصلی پایگاه‌های اطلاعاتی در ایران پس از انقلاب اسلامی و نمونه‌هایی از محصولات تولیدی آنها خواهیم پرداخت. همان‌گونه که اشاره شد بیشترین تعداد پایگاه‌های اطلاعاتی در ایران از سوی نهادها و مراکز دولتی تولید می‌شود. نگاهی گذرا به فهرست ذیل مؤید این نظر است. برخلاف کشورهای غربی که از بخش خصوصی قدرتمند و پویایی در تمام زمینه‌ها بهره‌مند است، این وضع در جامعه ما وجود ندارد. حوزه تولید منابع مرجع و پایگاه‌های اطلاعاتی اگرچه ابتدا در کشورهای غربی نیز در سیطره مراکز دولتی بوده، امروزه ناشران بزرگ هسته اصلی تولیدکنندگان و سرویس‌دهندگان این نوع منابع را تشکیل می‌دهند. حضور و فعالیت بخش خصوصی در این زمینه شرایطی ایده‌آل را برای تجارت جهانی پایگاه‌های اطلاعاتی در کشورهای غربی فراهم کرده است.

لازم به یادآوری است که فهرست‌های پیوسته کتابخانه‌های کشور، به‌ویژه کتابخانه‌های تخصصی و دانشگاهی از جمله مهم‌ترین انواع پایگاه‌های اطلاعاتی در ایران پس از انقلاب اسلامی است.

- پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی^{۲۰}:

پایگاه اطلاعات پایان‌نامه‌های فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی ایران؛
پایگاه اطلاعات پایان‌نامه‌های فارغ‌التحصیلان ایرانی خارج از کشور؛
پایگاه اطلاعات طرح‌های پژوهشی کشور؛
پایگاه اطلاعات مقالات سمینارها، کنگره‌ها، و سمپوزیوم‌های علمی و فرهنگی ایران؛
پایگاه اطلاعات گزارش‌های دولتی ایران؛
پایگاه فهرستگان نشریات ادواری لاتین موجود در کتابخانه‌های ایران؛
پایگاه اطلاعات علوم تربیتی؛
پایگاه اطلاعات محققین و متخصصین ارشد کشور؛

در گذشته دور می‌توان به دایرة‌المعارف‌گونه دینکرت که در قرن سوم و چهارم قمری منتشر شده و قدیم‌ترین پایگاه اطلاعاتی از نوع دایرة‌المعارف‌گونه در زبان فارسی می‌باشد و به الفهرست ابن‌الدنیم که از قدیم‌ترین کتاب‌شناسی‌های جهان اسلام می‌باشد و در قرن چهارم قمری منتشر شده، اشاره کرد (صافی، ۱۳۸۵، ص ۶۳). در چند دهه اخیر به‌جرات می‌توان از مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران سابق و پژوهشکده اطلاعات و مدارک علمی فعلی به‌عنوان نهاد پیشگام و پیشرو در زمینه تولید پایگاه‌های اطلاعاتی چاپی و خودکار نام برد که به‌صورت حرفه‌ای و علمی به تولید هدفمند انواع پایگاه‌های اطلاعاتی داخلی پرداخت.

پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی در ایران از جمله پایگاه‌های تولیدی مرکز اطلاعات و مدارک علمی سابق در سال‌های قبل از انقلاب به‌صورت چاپی منتشر و در اختیار مخاطبان قرار می‌گرفت. شروع رشد و گسترش نشر منابع علمی در قالب الکترونیکی در کشور ایران به اواخر دهه شصت بازمی‌گردد. در این زمینه نیز مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران با توجه به پیش‌زمینه قوی در حوزه تولید پایگاه‌های اطلاعاتی در شکل چاپی، زمینه لازم را برای پیش‌روبودن به‌منظور تبدیل این منابع به‌شکل الکترونیکی و سپس ارائه این منابع در محیط وب داشته است. بعد از این مرکز می‌توان به مرکز اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران اشاره کرد که از اواسط دهه هفتاد کتاب‌شناسی ملی را تا اوایل دهه هشتاد به‌صورت الکترونیکی و بر روی لوح نوری منتشر می‌کرد و از آن پس این منبع را به‌صورت آنلاین و در محیط وب در اختیار کاربران قرار داده است. به فعالیت سایر نهادهای دولتی و نیمه‌دولتی و دانشگاهی نیز در این زمینه می‌توان اشاره کرد. سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی ایران، مرکز آمار ایران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی با محوریت خانه کتاب، مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری، جهاد دانشگاهی، سازمان ثبت اسناد و املاک کشور، حوزه علمیه قم، سازمان تبلیغات اسلامی، مرکز ایران‌شناسی، مجلس شورای اسلامی، مرکز اطلاع‌رسانی جهاد سازندگی سابق و

پایگاه‌های اطلاعاتی
تولیدی در ایران از جمله
پایگاه‌های تولیدی مرکز
اطلاعات و مدارک علمی
سابق در سال‌های قبل
از انقلاب به‌صورت
چاپی منتشر و در اختیار
مخاطبان قرار می‌گرفت

یکی از بزرگترین مشکلات در حوزه پایگاه‌های اطلاعاتی ایران عدم وجود اطلاعاتی منسجم یا راهنمایی یکپارچه از پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی داخل است

کتاب
اطلاعات ارتباطات دانش‌های

۷
۸
۳
۱

پایگاه اطلاعات آب؛

پایگاه اطلاعات خزر؛

پایگاه اطلاعات مقالات علمی و فنی.

- پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی مرکز آمار ایران^{۲۴}؛

پایگاه دانش؛

پایگاه گزیده اطلاعات آماری؛

پایگاه اطلاعاتی نشریات.

- پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی مرکز تحقیقات

کامپیوتری علوم اسلامی سازمان تبلیغات اسلامی^{۲۱}؛

پایگاه اندیشوران؛

پایگاه مجلات تخصصی؛

دانشنامه «حج در اسلام»؛

دانشنامه امام صادق(ع)؛

دانشنامه قرآن؛

دانشنامه دفاع مقدس؛

دانشنامه امام علی(ع)؛

دانشنامه روزه و ماه رمضان؛

دانشنامه امام حسن مجتبی(ع)؛

دانشنامه امام خمینی(ره)؛

دانشنامه امام مهدی(عج).

- پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی سازمان اسناد و

کتابخانه ملی ایران^{۲۵}؛

پایگاه نمایه ملی ایران؛

پایگاه کتاب‌شناسی ملی ایران؛

پایگاه اطلاعات کتابخانه‌های ایران.

- پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی مجلس شورای

اسلامی^{۲۶}؛

پایگاه اطلاعات گزارش‌های مرکز پژوهش‌های مجلس؛

پایگاه اطلاعات شبکه نخبگان کشور؛

پایگاه اطلاعات قوانین مصوب مجلس.

- پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی شورای عالی انقلاب

فرهنگی^{۲۷}؛

پایگاه اطلاعات پژوهش‌های فرهنگی کشور؛

پایگاه اطلاعات تخصصی رشته‌های دانشگاهی کشور؛

پایگاه اطلاعات مدیریت فرهنگی کشور؛

پایگاه اطلاعات فرهنگی.

- پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی مرکز منطقه‌ای

اطلاعات رسانی علوم و فناوری^{۲۲}؛

نمایه استنادی علوم ایران؛

پایگاه اطلاعاتی معادن ایران؛

پایگاه اطلاعاتی طرح‌های تحقیقاتی؛

پایگاه اطلاعاتی متخصصان و خبرگان ایرانی؛

پایگاه اطلاعاتی محیط زیست؛

پایگاه اطلاعاتی زلزله؛

پایگاه اطلاعاتی راه‌ها و حمل و نقل؛

پایگاه اطلاعاتی سیل؛

پایگاه اطلاعاتی سوخت و انرژی.

- پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی جهاد دانشگاهی^{۲۸}؛

پایگاه اطلاعات تمام‌متن و استنادی مجلات علمی - پژوهشی

کشور.

- پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی سازمان پژوهش‌های

علمی و صنعتی ایران^{۲۹}؛

پایگاه اطلاعاتی مدارک؛

پایگاه اطلاعاتی فهرست مشترک کتاب‌های لاتین کشور.

- پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی خانه کتاب^{۲۳}؛

پایگاه اطلاعاتی کتاب‌نما (کتاب‌های منتشر شده کشور)؛

پایگاه اطلاعاتی ناشران؛

پایگاه اطلاعاتی کتاب‌فروشان؛

پایگاه اطلاعاتی چاپخانه‌ها؛

پایگاه اطلاعاتی لیتوگرافی‌ها؛

پایگاه اطلاعاتی صحافی‌ها؛

پایگاه اطلاعاتی مراکز پخش؛

پایگاه اطلاعاتی ناشران الکترونیک.

- پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی بنیاد ایران‌شناسی^{۳۰}؛

پایگاه اطلاعاتی مطالعات ایران‌شناسی؛

پایگاه اطلاعاتی فرهیختگان و مشاهیر ایران؛

پایگاه اطلاعاتی اطلاعات ملی ایران؛

پایگاه اطلاعاتی مراکز ایران‌شناسی خارجی؛

فراگیر نبودن زبان فارسی، تولید پایگاه‌های اطلاعاتی فارسی در عرصه بازارهای بین‌المللی را از نظر صرفه اقتصادی با چالش جدی روبه‌رو می‌کند

- بانک اطلاعات نسخ خطی کشور^{۴۰}

- نمونه پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی بخش خصوصی کشور:

- پایگاه تحت وب تمام‌متن نشریات فارسی نامتن^{۴۱}؛
- پایگاه اطلاعات مشکلات اجتماعی ایران^{۴۲}؛
- بانک اطلاعات تخصصی کودکان کار و خیابان^{۴۳}؛
- پایگاه آنلاین نشریات کشور^{۴۴}؛
- پایگاه اطلاعات ادبیات کودکان و نوجوانان^{۴۵}.

موانع و مشکلات تولید پایگاه‌های اطلاعاتی و سایر منابع مرجع در ایران

یکی از بزرگ‌ترین مشکلات در حوزه پایگاه‌های اطلاعاتی در ایران عدم وجود اطلاعاتی منسجم یا راهنمایی یکپارچه از پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی داخل است. در بحث تولید پایگاه‌های اطلاعاتی در داخل کشور می‌توان به نارسایی‌های زیر اشاره کرد.

۱. وجود نهادهای موازی در تصمیم‌گیری و اجرای پروژه‌های تولید پایگاه‌های اطلاعاتی و عدم اطلاع نهادها از پروژه‌های یکدیگر که موجب انجام پروژه‌های تکراری و کم‌عمق می‌شود؛
۲. رعایت نکردن استانداردها در نیازسنجی، استانداردهای فنی، پشتیبانی، نگهداری و توسعه پروژه‌های تولید پایگاه‌های اطلاعاتی. این مشکل به‌نحوی است که چنانچه روزی شرایطی فراهم شود که تعدادی از پایگاه‌های همسو یکپارچه شوند، مشکلات عدیده‌ای دامن‌گیر مسئولان امر خواهد شد؛
۳. فقدان نیروی انسانی متخصص در اجرای پروژه‌های تولید پایگاه‌های اطلاعاتی که ناشی از ضعف نظام آموزشی در دانشگاه‌ها، و عدم تسلط کافی متخصصان کشورمان بر دانش و ابزارهای تولید پایگاه‌های اطلاعاتی است؛
۴. بهره‌مندن نبودن فناوری اطلاعات از جایگاه مناسب در بین دولت و مردم و عدم توجه یا آشنایی کافی مسئولان و مدیران دولتی با مقوله تولید پایگاه‌های اطلاعاتی؛
۵. مناسب نبودن سطح سواد دیجیتالی جامعه؛
۶. بالابودن هزینه تجهیزات سخت‌افزاری و ملزومات نرم‌افزاری و مطالعات علمی و فنی لازم در زمینه تولید و تداوم فعالیت پایگاه‌های اطلاعاتی؛
۷. عدم حمایت لازم از بخش خصوصی کشور برای حضور در عرصه تولید پایگاه‌های اطلاعاتی؛
۸. فقدان قوانین لازم درباره حمایت از تولیدکنندگان

پایگاه اطلاعاتی مراکز ایران‌شناسی داخلی؛

پایگاه اطلاعاتی ایران‌شناسان خارج از کشور؛

پایگاه اطلاعاتی ایران‌شناسان (انگلیسی)؛

پایگاه اطلاعاتی مراکز ایران‌شناسی (انگلیسی)؛

پایگاه اطلاعاتی اخبار ایران‌شناسی.

- هیئت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور^{۳۱}

پایگاه اطلاعاتی نمایه نشریات کشور.

- پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی سازمان گردشگری و میراث فرهنگی^{۳۲}:

پایگاه اطلاعاتی نقش جهان؛

پایگاه اطلاعات اسناد باستان‌شناسی ایران؛

پایگاه اطلاع‌رسانی شهرسازی و معماری^{۳۳}.

- پایگاه اطلاعاتی خانه نشریات دانشجویی^{۳۴}:

- پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی وزارت صنایع و معادن^{۳۵}:

پایگاه اطلاعاتی شاخص‌های صنعت و معدن؛

پایگاه اطلاعاتی شبکه اطلاعات صنعتی کشور.

- پایگاه‌های اطلاعاتی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی^{۳۶}:

پایگاه اطلاعات کتابخانه الکترونیکی سلامت.

- پایگاه‌های تولیدی مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی^{۳۷}:

پایگاه تخصصی اصول فقه براساس اصطلاح‌نامه علوم اسلامی؛

پایگاه اهل بیت(ع)؛

پایگاه اطلاعاتی بلاغ ۱؛

پایگاه اطلاعاتی بلاغ ۲.

- دانشگاه علوم پزشکی تهران:

پایگاه اطلاعات پژوهش بهداشت و روان کشور.

- مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی^{۳۸}:

پایگاه اطلاعاتی طرح‌های تحقیقاتی کشاورزی

پایگاه اطلاعات آماری سازمان

پایگاه اطلاعاتی فهرستگان جهاد کشاورزی

پایگاه اطلاعات وب‌گرایس^{۳۹} پژوهش‌های کشاورزی کشور

پایگاه‌های اطلاعاتی در صورت سوءاستفاده از محصولات آنها؛
۹. فراگیر نبودن زبان فارسی، تولید پایگاه‌های اطلاعاتی
فارسی در عرصه بازارهای بین‌المللی را از نظر صرفه اقتصادی
با چالش جدی روبه‌رو می‌کند.

خاتمه

در فرآیند تولید پایگاه‌های اطلاعاتی، تمام عملیات
سخت‌افزاری، نرم‌افزاری، و نظریه‌پردازانه برای نظام‌مند کردن
هرچه بیشتر و بهتر ذخیره و بازیابی اطلاعات صورت
می‌پذیرد. بنابراین چنانچه بخواهیم به مقوله اطلاعات و
اطلاع‌رسانی توجه جدی داشته باشیم، ناگزیر با واقعیتی به‌نام
پایگاه‌های اطلاعاتی و ملزومات آن برخورد می‌کنیم. این ابزار
و فناوری در گذشته نه‌چندان دور در قالب‌های چاپی ظهور
پیدا می‌کرد و امروزه به‌مدد رشد فناوری‌های نوین اطلاعاتی
دیگر در قالب دیجیتال و در سال‌های اخیر به‌صورت اینترنتی
ظهور یافته است.

در کشورهای پیشرو غربی شروع و فعالیت‌های اولیه
در زمینه تولید پایگاه‌های اطلاعاتی چاپی و الکترونیکی با
حمایت بی‌دریغ دولت و نهادهای دولتی صورت گرفت. اما در
ادامه کار بخش خصوصی پر قدرت و پرنانگیزه وارد عرصه شد
و امروزه درصد بالایی از فرآیند تولید و ارائه پایگاه اطلاعاتی
در این کشورها توسط ناشران و کارگزاران بخش خصوصی
به‌انجام می‌رسد. تاریخ تولید پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی
و پیوسته در ایران به پس از انقلاب اسلامی و مشخصاً به
سال‌های اواخر دهه شصت بازمی‌گردد. عمده‌ترین فعالان
حوزه تولید پایگاه‌های اطلاعاتی در کشور ما نهادهای دولتی
و مراکز پژوهشی و آموزشی وابسته به دولت می‌باشند. این
واقعیت از آغاز فعالیت‌های تولید پایگاه‌های اطلاعاتی در
داخل کشور وجود داشته و امروزه با وجود گذشت حدود دو
دهه تغییر چندانی در این چرخه صورت نگرفته است.

در خصوص مشکلات تولید پایگاه‌های اطلاعاتی
در داخل کشور می‌توان به راه‌حلی چند اشاره کرد.
به‌نظر می‌رسد کشور ما نیاز مبرمی به برنامه‌ریزی‌های ویژه
به‌منظور جلوگیری از انجام فعالیت‌های موازی در زمینه تولید
پایگاه‌های اطلاعاتی، با مطالعه و بومی‌سازی الگوهای سایر
کشورها در این زمینه دارد. یکی از روش‌ها می‌تواند اجرای
دقیق نظام ثبت و صدور شماره استاندارد ملی و بین‌المللی برای
پایگاه‌های تولیدی داخلی به‌شرط رعایت انواع استانداردهای
بین‌المللی در تولید پایگاه‌های اطلاعاتی باشد. این امر می‌تواند

در صورت تصویب قوانین لازم‌الاجرای و تقویت علمی و مالی
توسط کتابخانه ملی یا نهادهای مشابه انجام شود. در صورت
دست‌وپاگیر بودن عدم وجود کتابداران حرفه‌ای در تولید
پایگاه‌های اطلاعاتی، می‌توان با ایجاد گرایش‌های آموزشی
تخصصی برای پرورش کتابداران متخصص و حرفه‌ای در
زمینه مسائلی نظیر تولید و مدیریت پایگاه‌های اطلاعاتی،
حتی با دعوت از استادان غیرایرانی، این مشکل را رفع کرد، یا
کتابداران برگزیده‌ای را برای دوره‌های ویژه تولید پایگاه‌های
اطلاعاتی به خارج از کشور اعزام نمود.

نگاه ویژه دولت در تخصیص بودجه و ایجاد الزامات و
بسترهای قانونی در زمینه فراگیر شدن بهره‌گیری از محیط
و ابزارهای مجازی الکترونیکی در اجرای تمام فعالیت‌های
جاری، می‌تواند کمک شایانی به گرایش و اقبال عموم مردم
به این فناوری‌ها داشته باشد. حمایت‌های ویژه دولت در
تخصیص بودجه و تجهیزات و ایجاد نظام‌های نظارتی برای
به‌کارگیری تخصیص‌ها برای تولید پایگاه‌های اطلاعاتی،
و ملزم کردن نهادها و مراکز دولتی به تولید پایگاه‌های
اطلاعاتی مربوط به حوزه کاری هر نهاد و مرکز می‌تواند
به رونق فعالیت در این حوزه منتهی شود. همچنین این
حمایت‌ها می‌تواند به بخش خصوصی تسری پیدا کند. این
امر می‌تواند با تصویب قوانین حمایتی برای تولید پایگاه‌های
اطلاعاتی و نیز ملزم کردن مراکز و نهادهای دولتی - که در
تولید پایگاه‌های اطلاعاتی ناکارآمد هستند - برای همکاری با
بخش خصوصی برای تولید پایگاه‌های اطلاعاتی، انجام شود.
معافیت‌های مالیاتی نیز می‌تواند جنبه دیگری از حمایت‌های
دولت از بخش خصوصی در تولید پایگاه‌های اطلاعاتی
باشد. ملزم کردن تولیدکنندگان پایگاه‌های اطلاعاتی به تهیه
حداقل نسخه انگلیسی پایگاه‌ها می‌تواند فراهم‌کننده یکی از
زمینه‌های لازم در صادرات یا تجارت اینترنتی پایگاه‌های
اطلاعاتی ایرانی باشد. صادرات یا کرایه پایگاه‌های تولیدی
داخلی با همان نسخه فارسی برای فارسی‌زبانان یا کرسی‌های
ایران‌شناسی و زبان فارسی دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی
خارجی در سطح جهان نیز می‌تواند مدنظر باشد.

چنانچه کارشناسان امر و مسئولان دست در دست
هم به راه‌حلی‌هایی برای برون‌رفت از معضلات تولید
پایگاه‌های اطلاعاتی در داخل کشور برسند و فرآیند
خصوصی‌سازی در داخل کشور چنان منطقی و گسترده
به انجام برسد که بخش‌هایی نظیر تولید و اشاعه
اطلاعات علمی نیز در این تحولات سهیم گردد، می‌تواند

در کشورهای پیشرو غربی شروع و فعالیت‌های اولیه در زمینه تولید پایگاه‌های اطلاعاتی چاپی و الکترونیکی با حمایت بی‌دریغ دولت و نهادهای دولتی صورت گرفت

- 24 . <http://www.sci.org.ir>
- 25 . <http://www.nlai.ir>
- 26 . <http://www.majlis.ir/majles>
- 27 . <http://www.iranaculture.org>
- 28 . <http://www.sid.ir>
- 29 . <http://www.iroost.org>
- 30 . <http://www.iranologyfo.com>
- 31 . <http://www.namaye.net>
- 32 . <http://www.ichodoc.ir>
- 33 . <http://www.uan.ir/Search/Advanced>
- 34 . <http://www.khaaneh.ir/journals>
- 35 . <http://www.mim.gov.ir/>
- 36 . <http://www.hbi.ir>
- 37 . <http://www.islamicdoc.org>
- 38 . <http://www.agrisis.org>
- 39 Webagris
- 40 . <http://www.aghabozorg.ir>
- 41 . <http://www.namamatn.com>
- 42 . <http://www.iranspdb.net>
- 43 . <http://www.takchildren.com>
- 44 . <http://www.magiran.com>
- 45 . <http://www.iranak.info>

امید داشت در آینده بیان چشمگیرتری از پایگاه‌های اطلاعاتی تولید داخل در منظر دیدگان مخاطبان داخلی و خارجی قرارگیرد. در غیر این صورت فهرست گزیده‌ای از پایگاه‌های اطلاعاتی تولیدی داخل کشور که در متن این مقاله ارائه شده است، نشان‌دهنده کارنامه چشمگیری نیست. مهم‌ترین برداشتی که می‌توان از این وضع داشت این است که سیاست و برنامه بلندمدت و مدون در زمینه تولید پایگاه‌های اطلاعاتی داخلی احساس نمی‌شود و مراکز و مؤسسات دولتی به صورت جزیره‌های جداگانه و نامطلع از هم به تولید تعدادی پایگاه اطلاعاتی پرداخته‌اند و بخش خصوصی نقش چندانی در این زمینه ندارد.

پی‌نوشت‌ها

1. اسحاق‌زاده، بی‌بی سیده و محمدرضا قانع (۱۳۸۱). «پایگاه‌های اطلاعاتی»، دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ج ۱.
2. شعبانی، احمد (۱۳۸۵). مرجع‌شناسی تخصصی: با گرایش علوم انسانی و اجتماعی، تهران: نشر چاپار
3. صافی، قاسم (۱۳۸۵). مرجع‌شناسی عمومی فارسی و عربی، تهران: نشر چاپار
4. فرهنگ توصیفی واژگان اطلاع‌رسانی. [پیوسته]. قابل دسترس در: <http://app.irandoc.ac.ir/odlis> (در تاریخ ۸۷/۹/۲۰)
5. کریم‌زادگان مقدم، داود (۱۳۸۵). درس مبانی فناوری اطلاعات، تهران: دانشگاه پیام نور
6. عرکوشا، کیوان (۱۳۸۱). «پایگاه اطلاعاتی و بانک اطلاعاتی»، دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ج ۱.

- 1.fardin.koulaian@gmail.com
2. American Library Association
3. ASIS Thesaurus of Information Science and Librarianship
4. International Encyclopedia of Information and Library Science
5. Database management system(DBMS)
6. Database producer
7. Database supplier
8. Proprietary search software
9. Bibliographic database
10. Full-text database
11. Image database
12. Referral database
13. Numeric and statistical database
14. Descriptive database
15. Directories database
16. Online
17. Citation database
18. Artificial intelligence
19. Expert system
20. <http://www.irandoc.ac.ir>
21. <http://farsi.noorsoft.org>
22. <http://www.srlst.com>
23. <http://www.ketab.ir>